ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԵՊՀ ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ՊՐՈՖԵՍՈՐԱԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

2(2) 2018

Երևան - 2019

Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ գիտական խորհուրդը

Գլխավոր խմբագիր՝
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ս. Ղազինյան

Գլխավոր խմբագրի տեղակալներ՝
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Մ. Հայկյանց
իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան
Խմբագրակազմ՝
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբուզյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիլբանդյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Վ. Հովհաննիսյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Վ. Ստեփանյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան
իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Վ. Ն. Այվազյան

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական
համալսարան

Խմբագրության հասցեն՝ ՀՀ,
0025, Երևան, Ալեք
Մանուկյան 1, ԵՊՀ
իրավագիտության
ֆակուլտետ:
Հեռ.՝ (060) 71-02-43

Էլ. կայք՝ publications.ysu.am
publishing.ysu.am

Խմբագրությունը կարող է
հրապարակել նյութեր՝
համամիտ չլինելով
հեղինակների
տեսակետներին:

e-mail: law@ysu.am
Տպագրական 29 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 100
Հանձնված է շարվածքի՝
15.01.2019
Հանձնված է տպագրության՝
02.05.2019

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Արթուր Վաղարշյան
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ..... 7
Ալվարդ Ալեքսանյան
ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐԸ .. 17
Կարեն Ամիրյան
ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 29
Հայկ Մարտիրոսյան
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ... 41
Վիկտորյա Օհանյան
ՑԱՆԿԱԼԻ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԽԹԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ. ՓԱՓՈՒԿ ՈՒՂՂՈՐԴՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ (NUDGE THEORY) ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 49
Վարդան Այվազյան
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ 65
Անահիտ Մանասյան
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՃԱԽԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 79

Սամվել Մուրադյան
ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԸ 93
Գևորգ Դանիելյան
ԵՐԵԽԱՅԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ 111
Կարեն Հակոբյան
ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՐԺԵՔԸ 129
Հասմիկ Ենգոյան
ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՄԱՐՄՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ՎԵՐԱՀՍԿՎՈՂ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԳԾՈՎ ԺԱՄԿԵՏԱՆՑ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՆՈՒՄՆԵՐԻՆ ՄԱՄՆԱԿՑԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ՀԻՄՔ 141
Սայադ Բաղալյան
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՈՒՄԸ ԵՎ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ 150
Արսեն Հովհաննիսյան
ՀԱԿԱՄԱՐՑԱԿՑԱՅԻՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԳԵԼՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 162
Արմենուհի Չիֆլիկյան
ՎԻՐԱՎՈՐԱՆՔԻ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ 176
Սոնա Թևանյան
ԷԼԵԿՏՐԱԷՆԵՐԳԻԱՆ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏ 190
Վահե Հովհաննիսյան
ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՈՂՋԱՄԻՏ ԺԱՄԿԵՏՈՒՄ ԳՈՐԾԻ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԽԱԽՏՄԱՆ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՑՄԱՆ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳ 203

Սերգեյ Մեղրյան
ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔՈՒՄ (ԳՈՐԾՈՂ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ) 216
Аида Искоян
ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ РАСТИТЕЛЬНОГО МИРА СЕНОКОСОВ И ПАСТБИЩ 238
Տիգրան Մարկոսյան
ՀԱՅՑԱՅԻՆ ՎԱՂԵՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԿԶԲՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 250
Օլիմպիա Գեղամյան
ՈՌՈԳՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄԱՍՆԱԿՑԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆ ՈՒ ԱՌԿԱ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ ... 262
Հեղինե Գրիգորյան
ՋՐՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ՀՀ-ՈՒՄ. ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ 276
Տիգրան Խաչիկյան
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ԻՐԱՎԱՉԱՓՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԳՈՐԾԻ ՓԱՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԻ Ի ՊԱՇՏՈՆԵ ՊԱՐԶՄԱՆ ՄԿԶԲՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 292
Աշխեն Ղարսլյան
ՎՃՌԱԲԵԿ ԲՈՂՈՔԱՐԿՄԱՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 302
Աննա Մարգարյան
ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍԻ ՀԱՆՑԱՎՈՐ ԿԱՄ ՇԵՂՎՈՂ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ 320

Աննա Վարդապետյան
ԲԼԱՆԿԵՏԱՅԻՆ ՆՈՐՄԵՐՈՎ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐԱԿՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ..... 335
Ժենյա Ստեփանյան
ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՑԻԴԻՎԻ ԵՎ ԴԱՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ 352
Գոհար Հակոբյան
ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ ԲՌՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿԱՆԱՆՑ ԴԵՄ ԲՌՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 370
Սամվել Դիլբանդյան
ՆԱԽԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՄԱՆ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ 386
Սերգեյ Մարաբյան
ՀԵՏԱԽՈՒԶՄԱՆ ՄԵՋ ԳՏՆՎՈՂ ՄԵՂԱԴՐՅԱԼԻՆ ՁԵՐԲԱԿԱԼԵԼԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԵՌԱԿԱ (ՄԵՂԱԴՐՅԱԼԻ ԲԱՑԱԿԱՅՈՒԹՅԱՄԲ) ԿԱԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ, ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)..... 396
Վահե Ենգիբարյան
ՔՆՆՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ 415
Նելլի Աղաբաբյան
ԱՆՉԱՓԱՀԱՍ ՏՈՒԺՈՂՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ 430
Արման Սարգսյան
ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՆՈՐՄԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ 454

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐԸ

Ալվարդ Ալեքսանյան
ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի դոցենտ, իրավ. գիտ. թեկնածու

Հայ ազգային-ազատագրական շարժման նշանավոր ռազմաքաղաքական գործիչ, զորավար ու փիլիսոփա, իրավաբան Գարեգին Նժդեհը (Գարեգին Տեր-Հարությունյան) ծնվել է Երևանի նահանգի Նախիջևանի գավառի Կզնուտ գյուղում 1886 թ. (իր վկայությամբ) քահանայի ընտանիքում: Մահացել է 1955 թ. դեկտեմբերի 21-ին: Սովորել է գյուղի ծխական դպրոցում, այնուհետև Թիֆլիսի ռուսական գիմնազիայում, երկու տարի ուսանել Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական բաժնում: Զինվորական կրթություն է ստացել Սոֆիայի (Բուլղարիա) պետական ռազմական ուսումնարանում: Պատանի տարիքից նվիրվել է ազգային–ազատագրական և կուսակցական պայքարին: 1907 թ. անդամագրվել է Դաշնակցական կուսակցությանը:

Հեղափոխական-ազատագրական պայքարի մկրտություն է ստացել Պարսկաստանում, որտեղ հայերը Եփրեմ Խանի գլխավորությամբ մասնակցել են շահական իշխանության դեմ Պարսկաստանի Ժողովրդական–սահմանադրական շարժմանը: Պարսկաստանից 1908 թ. գրված նամակում առաջին անգամ հանդիպում է Գարեգին Տեր-Հարությունյանի Նժդեհ (պանդուխտ, օտարական) մականունը: Ռազմական գործի մեջ հմտացել է 1912-1913 թթ., երբ ղեկավարել է իր և Անդրանիկի ջանքերով ստեղծված հայկական կամավորական վաշտը Թուրքիայի դեմ բալկանյան ժողովուրդների մղած պատերազմում:

Առաջին աշխարհամարտում եղել է հայկական երկրորդ կամավորական ջոկատի փոխհրամանատար: 1915 թ. մայիսին մասնակցել է Վանի ժամանակավոր ազատագրմանը:

Գարեգին Նժդեհի հրամանատարական ունակությունները հատկապես դրսևորվեցին 1918 թ. մայիսին տեղի ունեցած Ղարաքիլիսայի ճակատամարտում, երբ իր ոգեշունչ ելույթով դիմելով մար-

տիկներին՝ նրանց գրոհի տարավ ռազմաճակատի ձախ թևում՝ ջախջախիչ պարտության մատնելով թուրքերին:

1919 թ. աշնանը Գ. Նժդեհը նշանակվել է պետական պաշտոնում՝ որպես գավառապետ: Սակայն շուտով ստացել է նոր կուսակցական-պետական առաջադրանք: Նրան վստահվել է Կապարգողթի (Կապան, Արևիք, Գողթան) շրջանի պաշտպանությունը, ուր նա մեկնել է 1919 թ. կեսերին: Նժդեհը փաստորեն եղել է ամբողջ Զանգեզուրի (Սյունիքի) ինքնապաշտպանության կազմակերպիչ ու ղեկավար՝ ցուցաբերելով զորավարական տաղանդ և պետական գործչի բարձր կարողություններ: Գարեգին Նժդեհի կազմակերպած հերոսական պաշտպանության շնորհիվ ձախողվեցին Թուրքիայի և Մուսավաթական Ադրբեջանի քաղաքականությունն անփոփոխ ժառանգած Խորհրդային Ադրբեջանի՝ Զանգեզուրն Ադրբեջանին բռնակցելու ձգտումները: Այնուամենայնիվ, խուսափելով քաղաքացիական պատերազմի բորբոքումից և համոզված լինելով, որ Զանգեզուրը կմիացվի Հայաստանին, Գարեգին Նժդեհը 1921 թ. կեսերին դադարեցրեց պայքարը և հեռացավ արտասահման:

Նժդեհը թողել է հարուստ գրավոր ժառանգություն՝ գիտական աշխատություններ, հուշեր-հոդվածներ, հրամաններ, կոչեր, դիմումներ, նամակներ: Գիտական աշխատությունները հիմնականում պատմագիտական և փիլիսոփայական բնույթի են: Ըստ բովանդակության՝ դրանք կարելի է բնութագրել որպես մարտական գործողություններ, գիտական ուսումնասիրություններ, կուսակցական գործունեություն:

Գարեգին Նժդեհն իրեն համարել է ռազմական գործիչ և իր ամբողջ գործունեությունը նվիրել է հայ ժողովրդի ազգային ազատագրական պայքարին, հայ պետականության վերականգնմանը և Հայաստանի անկախության հաստատմանը: Նա նաև ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Առաջին Հանրապետության ստեղծման գործընթացին:

Այսպիսով՝ Գարեգին Նժդեհի գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն իր ռազմաքաղաքական գործունեությամբ: Նա ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Հայաստանի առաջին հանրապետության պետականաշինության գործընթացին: Ինչպես պրակտիկ գործունեության ընթացքում, այնպես էլ գիտական աշխատություններում արտահայտվել են նրա առաջադիմական հայացքները պե-

տության և իրավունքի մասին: Այս տեսակետից ուշագրավ է նրա «Մետապոլիտիկա: Պատմության փիլիսոփայություն» անավարտ աշխատանքը (գրառումները), որը տպագրվել է 2002 թ. Երևանում և անգնահատելի արժեք է ներկայացնում:

Գարեգին Նժդեհի քաղաքական-իրավական գաղափարախոսության հիմնական նպատակը հայ ժողովրդի անկախ պետականության վերականգնումն է: Այդ նպատակն իրականացնելու համար նա իր ստեղծագործություններում դատողություններ է արել ազգի, ցեղի, հայրենիքի, հերոսության, անձնազոհության, անմահության և հայրենասիրության այլ արժեքների մասին՝ ցանկանալով հայ ժողովրդին ոգևորել պայքարելու իր ազատության և անկախության համար, պահպանելու իր ազգային ինքնությունը:

Գարեգին Նժդեհն ազգապահպանության և անկախ պետականության կայացման գործում մեծ դեր է հատկացրել երիտասարդությանը: Ժողովրդի ապագան կերտում են նրա երիտասարդները: «Ուզո՞ւմ ես գուշակել, տեսնել մի ժողովրդի ապագա՝ նայի՛ր նրա երիտասարդութեան»[1]: Անհրաժեշտ է երիտասարդությանը դաստիարակել հայրենապաշտությամբ և հայրենաճանաչումով: «Հայրենապաշտական դաստիարակութիւն - ահա մեր փրկութեան խարիսխը»[2]: Հայրենասիրությունն է ազգերի գոյության անհրաժեշտ պայմանը: Հայրենասիրությունը «մարդկային առաքինութիւնների թագն ու պսակն է»[3]:

Պետության դերն իր ժողովրդի գոյության, պահպանման և զարգացման համար պայմաններ ստեղծելն է. «Ժողովուրդն ավելին է, քան պետութիւնը, իր իշխանութիւնը, անգամ իր կուլտուրան:

Իր ոգու յայտնութիւնը դժուարացնող բազմազան արգելքների պատճառով նրան յաջողում է իրականացնել իր կարողական ուժերի մի չնչին մասը միայն: Պետութեան – ճշմարիտ պետութեան, բանականութեան և մարդկայնութեան վրայ կառուցուած պետութեան դերը հէնց այդ արգելքները աստիճանաբար վերացնելու մէջ է կայանում»[4]:

---

[1] Գարեգին Նժդեհ, Հատընտիր, Եր., 2006 թ., էջ 22:

[2] Նույն տեղում, էջ 50:

[3] Նույն տեղում, էջ 29:

[4] Գարեգին Նժդեհ, Հատընտիր, Եր., 2006 թ., էջ 344:

Գարեգին Նժդեհի պետական հայացքներն արտահայտվել են հատկապես 1921 թ. Սյունիքում Լեռնահայաստանի հանրապետության ստեղծման գործընթացում: Կարելի է ասել, որ Գարեգին Նժդեհն իր երազանքները՝ ազատ, անկախ, ժողովրդավարական Հայաստանի մասին, իրականացրել է Սյունիքում, որտեղ 1921 թ. ապրիլի 26-ին հռչակվեց Լեռնահայաստանի հանրապետություն՝ սպարապետ Նժդեհի վարչապետությամբ:

Նժդեհն իր աշխատություններում չի նշել, թե պետական կառավարման որ ձևն է նախընտրում: Սակայն նկատի ունենալով, որ 1920 թ. դեկտեմբերի 25-ին տեղի ունեցած Համազանգեզուրյան համագումարում Սյունիքը, ինչպես նաև 1921 թ. ապրիլին Սյունիքում նրա վարչապետությամբ հռչակված անկախ Լեռնահայաստանի հանրապետությունն իր կառավարման ձևով պառլամենտական հանրապետություն էր, կարելի է հաստատապես պնդել, որ նա պետական կառավարման նման ձևն է համարել լավագույնը:

1920 թ. դեկտեմբերի 25-ին Համազանգեզուրյան համագումարը, նկատի ունենալով, որ Զանգեզուրը մոտ երեք տարի անկախ է եղել՝ «ապրել է իր ներքին ուրոյն կեանքով»[1], շարունակելու է նույնը մնալ, որոշել է Զանգեզուրը ժամանակավորապես, մինչև մայր երկրին՝ Հայաստանին միանալը, հայտարարել ինքնավար: Ինքնավար Սյունիքի սահմանները համընկնում էին նախկին Զանգեզուրի սահմաններին: Սյունիքում սահմանել են հանրապետական պետական կառավարման ձև, որտեղ բարձրագույն օրենսդիր մարմինը պառլամենտն է: Համագումարը որոշել է Նժդեհին վստահել սպարապետի պաշտոնը:

1921 թ. ապրիլի 26-ին ինքնավար Սյունիքի խորհրդարանի կողմից Տաթևի վանքում հրավիրված Լեռնահայաստանի հայ ազգաբնակչության արտակարգ համագումարում կառավարության կազմելու ձևի կապակցությամբ հանգել են այն եզրակացության, որ կառավարության ղեկավարումը պետք է հանձնել Գարեգին Նժդեհին՝ որպես իր ժողովրդին նվիրված անձնազոհ և տոկուն ղեկավարի, որին վստահված էր Սյունիքի բնակչության անվտանգության պաշտպանությունը:

---

[1] Նույն տեղում, էջ 297:

«Քանի որ Սիւնիք-Լեռնահայաստանի ամբողջ բախտը եւ հայ ազգաբնակութեան ֆիզիքական գոյութիւնը հաւատացած եւ վստահած են Սպարապետին, որն իր ամբողջ գործունէութեամբ միշտ էլ հանդէս է եկել որպէս մի անձնազոհ, տոկուն եւ նախանձախնդիր ղեկավար, ապագայ ընտրուելիք կառավարութեան կազմը եւս վերապահել նրան:

Ձայների մեծամասնութեամբ որոշւում է՝ 1. Ինքնավար Սիւնիքը այսուհետեւ անուանել Լեռնահայաստան: 2. Կառավարութեան անդամները՝ նախարարներ: 3. Համագումարը յայտարարել որպէս Լեռնահայաստանի խորհրդարան: 4. Կառավարութիւն կազմելու համար վարչապետ ընտրել պ. Սպարապետին[1]»:

Ինքնավար խորհրդարանական հանրապետությունում ստեղծվել է ժողովրդավարական իրավակարգ, որտեղ բոլորը հավասար են, միաբան են ժողովուրդն ու կառավարությունը, չկա դասակարգային բաժանում: 1921 թ. մայիսի 14-ին Մելիք-Ստեփանյանը Երևանից որոշ առաքելությամբ ուղարկվում է Լեռնահայաստան, որը, լինելով բնիկ Սյունիքից, ծանոթանալով երկրի և ժողովրդի դրությանը, ՀՍՍՀ ժողովրդական կոմիսարների խորհրդին ներկայացնում է տեղեկագիր այսպիսի բովանդակությամբ. «Այստեղ ես տեսնում եմ ժողովուրդ, կառավարութիւն եւ զօրահրամանատարութիւն՝ միաբան: Ամէն ինչ նորմալ է այստեղ: Այստեղ չկան խաներ, բէգեր, կապիտալիստներ, բուրժուաներ, կուլակներ: Չկայ այն ամէնը, որ տկարացնում է ժողովրդի ռազմական թափն ու ոյժը: Ժողովրդի տրամադրութիւնը կատարելապէս յեղափոխական է…»[2]:

Երբ 1921 թ. հունիսին Հայաստանի բոլշևիկյան կառավարության կողմից հռչակագրով Սյունիքը միացվեց Հայաստանին, Նժդեհը հեռացավ Զանգեզուրից՝ ասելով. «Ինձ կը մնար ժողովրդին յայտնել, թէ կը վերադառնամ՝ եթէ Ադրբէջանը փորձեց իր թաթը երկարել դէպի Սիւնիք եւ բաժանուել հայրենի լեռներից»[3]:

Հեռանալուց առաջ նա ներկայացրել է մի շարք պայմաններ, որոնց թվում կարևորել է մարդկանց ազատության իրավունքը. «Մենք կուզէինք՝ «մամուլի, խօսքի եւ ժողովների ազատութիւն»: Եւ

---

[1] Գարեգին Նժդեհ, Հատընտիր, Եր., 2006 թ., էջ 315:

[2] Նույն տեղում, էջ 320:

[3] Գարեգին Նժդեհ, Հատընտիր, Եր., 2006 թ., էջ 329:

ժողովրդական կոմիսարների վեց ստորագրութեամբ օժտուած դեկրէտով մեզ կու տրուէր «իրաւունք՝ միանգամայն ազատօրէն գործել Հայաստանում. ունենալ առանձին կազմակերպութիւններ եւ թէ ազատ մամուլ»»[1]: Այսպիսին էին Նժդեհի գաղափարները ժողովրդավարական հանրապետության վերաբերյալ, որտեղ մարդիկ պետք է լինեին ազատ, հավասար, լիներ խոսքի, մամուլի, ժողովների ազատություն, ինչպիսին եղել է Լեռնահայաստանում՝ իր կարճատև գոյության ընթացքում, և ինչպիսին նա ցանկացել է տեսնել Խորհրդային Հայաստանը:

Գարեգին Նժդեհը քննադատում է իր ժամանակի՝ իրենց ժողովրդավարական համարող պետություններին, որոնք, տեսականորեն ենթարկվելով հանրության կամքին, գործնականում պառակտելով և աղավաղելով ազգի ոգին, նրան ծառայեցնում են իրենց անձնական շահերին: «Սնամէջ հասկացողութիւն է նաեւ դեմոկրատիան, որի մասին եւ որի անունից այնքան խօսում է պատերազմող կողմերից մեկը»[2]: Բարոյական դեմոկրատիան, նրա կարծիքով, երազանք է մնում մարդկային էակի անկատարելության հետևանքով:

Պետության վարչաձևը պայմանավորվում է ժողովուրդների վիճակով, հասարակական կյանքի տարբեր պայմաններով, որոնց համապատասխան փոփոխվում են նաև քաղաքական կառույցները: «Կեանքի պայմանների փոփոխմամբ – ինչպէս եւ՝ քաղաքական զարգացման աստիճանով – փոփոխութեան է ենթարկւում նաեւ պետական սիստեմը»[3]: Այս ճշմարտությունը, ինչպես նաև ազգամիջյան անցքերի իմաստն ըմբռնելու համար նա անհրաժեշտ է համարում ծանոթ լինել նաև ժողովուրդների հոգեբանական առանձնահատկություններին: Ըստ նրա՝ ցեղային նկարագրերի ուսումնասիրությամբ զբաղվող գիտությունը ժողովուրդներին բաժանում է երեք կատեգորիայի՝ իմացական, կամային և ոչ տիպիկ, այսինքն՝ այնպիսիք, որոնց մոտ իմացականը և կամքը հավասարակշռում են: Գոյություն ունեն նաև հոգեպես դեռ անկերպար ժողովուրդներ: Ժողովուրդները ոչ միայն քաղաքական և տնտեսական մրցակիցներ են,

[1] Նույն տեղում, էջ 327:
[2] Նույն տեղում, էջ 606:
[3] Նույն տեղում, էջ 607:

այլև տարբեր հոգեբանություն ունեցողներ: Ահա թե ինչու տարբեր ժողովուրդների մոտ ժողովրդավարությունը տարբեր ձևով է ըմբռնվում, և տարբեր ժողովուրդների, հատկապես պատերազմող-ների կողմից, «իր վարչաձևը – դեմոկրատական-ուրիշներին պար-տադրելու փորձը պիտի համարել հաւասարապէս հակագիտական և հակամարդկային: …ո՞ր դեմոկրատիկ պետութիւնը գէթ քրիստո-նէական կարեկցանքի մի շարժուձև կատարեց, երբ թուրքերը 1920-ին հրով եւ սրով մեր հայրենիքը մտան»[1]: Շարունակելով բացահայ-տել իր ժամանակաշրջանի ժողովրդավարական պետությունների թերությունները՝ այն կարծիքն է հայտնում, որ որոշ պետություններ-ի համար առաջնայինը ոչ թե ժողովրդավարական վարչաձևի հաս-տատումն է, այլ իրենց շահերի պաշտպանությունը, և այդ պատճա-ռով նրանք դաշնակից են փնտրում և ոչ թե ժողովրդավարություն. «Մարդկութեան մի մասի համար այլեւս դժողքի վերածուած, հին աշխարհի պաշտպանութեան ի խնդիր իրենց սուրը մերկացրած ազգերը ամենուրեք զինակից են փնտռում եւ ո՛չ թէ դեմոկրատիա»[2]:

«Հայու լաւագոյնը» հոդվածում ցանկանալով ճշտել համա-մարդկային այն գծերը, որոնք բնորոշ են հայ ազգին, նա վկայակո-չում է «Վահագնի ծնունդը» հեթանոսական վիպասանությունից հատված՝ ցանկանալով ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրել այն պատմական իրողության վրա, որ նույնիսկ հեթանոս հայն անգե-րազանցելի մարդասիրական և ասպետական առաքինություններ է ունեցել, և ափսոսանքով նկատում է, որ իր դարաշրջանին բնորոշ չեն նման հոգևոր գծեր: «Աշխարհի, որ մեծ, որ աշխարհակալ ազգը պիտի չուզենար իր ֆոլկլորի մեջ ունենալ հետևյալ իմաստալից պատառիկը «Քե՛զ ասեմ, այր քաջ Արտաշէս,

Որ յաղթեցիր քաջ ազգին Ալանաց,
Ե՛կ հաւանեաց բանից աչագեղոյ դստերս Ալանաց՝
Տալ զպատանիդ
Զի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն դիւցազանց՝
Զայլոց դիւցազանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն
Կամ ծառայեցուցանելով ի ստրկաց կարգի պահել
Եւ թշնամութիւն յաւիտենական

[1] Նույն տեղում, էջ 608:
[2] Նույն տեղում, էջ 608:

Ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց հաստատել»»…[1]

Այս կերպ նա դեմ է արտահայտվում ազգերի միջև թշնամությանը, մեկ ազգի կողմից մյուս ազգին ոչնչացնելուն և ստրկացնելուն, ազգերը պետք է հարգանքով վերաբերվեն միմյանց. «Էսո՞ւմ ես, ընթերցո՛ղ, օրէնք չէ՛, ասում է հեթանոս հայը, դիւցազների համար թոյլատրելի չէ՝ առաջին՝ օտար դիւցազների գոյութիւնը վերացնել, երկրորդ՝ ստրկացնել, ծառայեցնել նրանց, երրորդ՝ երկու քաջ ազգերի միջեւ յաւիտենական թշնամութիւն ստեղծել:…Այո՛, «ոչ է օրէն»…

Հայը դէմ է քաջ զարմերի ոչնչացման, ստրկացման, եւ՝ լինելով քաջ՝ նա յարգանքով է վերաբերւում իր քաջ թշնամուն անգամ»[2]: Հատկապես ընդգծել է, որ չկան «մեծ» ու «փոքր» ազգեր, և թվական գերազանցությամբ չպետք է բնորոշել ազգին, բոլոր ազգերը հավասար են և օժտված են հավասար իրավունքներով: «Չկան մեծ ու փոքր ազգեր: Կան հաւասար իրաւունքներով անդամները մարդկութեան ընտանիքի»[3]: Բոլոր ազգերն օժտված են անկախությամբ և ինքնիշխանությամբ: «Կան ինքնանկախ ու ինքնիշխան ազգեր միայն»: Ազգերը պետք է փոխադարձաբար հարգեն միմյանց իրավունքները, քանի որ նրանք մարդկության միասնական ընտանիքի անդամներ են:

Պատերազմներն այն պատճառով են առաջանում, երբ իրենց բարեկեցությունն ու ապահովությունն ուրիշ ազգերի թշվառության վրա կառուցած ազգերը շարունակում են քաղաքականապես և տնտեսապես չարաշահել նրանց տկարությունը: «Պատերազմը պայթեց ո՛չ թէ վարչաձեւերի տարբերութեան – որ այնքան բնական է ու հասկանալի – այլ այն պարզ պատճառով, որ «դեմոկրատներից» մէկը իր մեծութիւնը, բարօրութիւնն ու ապահովութիւնը մարդկութեան մի մասի թշուառութեան վրայ կառուցած, դեռ շարունակում է քաղաքա – տնտեսապէս չարաշահել նրա տկարութիւնը»[4]:

Գարեգին Նժդեհը մեծ նշանակություն է տալիս օրենքներին՝ որպես հասարակական կյանքի և մարդկանց վարքագծի համապարտադիր կարգավորիչի: Օրենքը սահմանում է որպես բոլորի

---

[1] Նույն տեղում, էջ 377:

[2] Նույն տեղում, էջ 378:

[3] Նույն տեղում, էջ 116:

[4] Նույն տեղում, էջ 608:

համար պարտադիր կանոն: «Սպանիչ իրականութիւն, ուր գոյութիւն չունի մի հատիկ օրէնք, կանոն իսկ, պարտադիր բոլորի, բոլորի համար…»[1]: Տարբերում է գրված և չգրված օրենքներ: Գրված օրենքի աղբյուրը չգրված օրենքն է, որը, նրա կարծիքով, գրված է մարդկանց սրտում: «Օրենքները լինում են տևական, երբ զարգանում են հասարակության ոգուն զուգահեռ»[2]: Օրենքները մարդկանց կամքի և գիտակցության արդյունք են: Մարդը կատարյալ չի ծնվում, նա այդպիսին է դառնում ինքնամշակման միջոցով: Ժողովուրդը նույնպես իր հասունության ճանապարհին աստիճանական զարգացման փուլեր է անցնում. դրանք Գարեգին Նժդեհը համարում է հոգեկան հասունության փուլեր: Զարգացման այդ ընթացքում վարքագծի կանոնները ձևավորվում են մարդկանց գիտակցության և հոգու մեջ և հետո սահմանվում պետության կողմից նորմատիվ իրավական ակտերում: «Պրոգրեսի նորմալ ընթացքը (ժողովրդի կյանքի կառուցման, պետական սարք ու կարգի հաստատման) – նախ օրենքները հաստատվում են ոգիների մեջ, վերջը՝ ընդունում սահմանադրության ձեւ»[3]: Օրենքները հասարակական հոգու հայելին են, պետական վարչակարգը նույնպես արտացոլում է հասարակության խիղճը: Քանի որ օրենքները ստեղծում են մարդիկ, հետևաբար օրենքը փոխելու, այն կատարելագործելու համար առաջին հերթին պետք է փոխենք մարդկանց. «Օրենքը չէ ստեղծում մարդը, այլ մարդը՝ օրենքները: «Օրենքները փոխելուց առաջ, անհրաժեշտ է փոխել մարդկանց» (Aug. Conte, Philosophie positive)»[4]:

Առաջանալով մարդկանց հոգու, գիտակցության մեջ և ապա դառնալով նրանց վարքագծի կարգավորիչ՝ օրենքը դառնում է ժողովրդին պաշտպանող հզոր ուժ: Այն կատարյալ ներդաշնակություն է հաստատում մարդկանց և նրանց կողմից ստեղծված հաստատությունների միջև, իրավակարգի և ժողովրդի ոգու միջև: «Օրենքը – դա ընկերային մի մեծ ուժ է, ժողովրդական մի հզոր պաշտպանություն, երբ ծնունդ է առնում մարդկանց ներքին կյանքում եւ ապա նվաճում նրանց արտաքին կյանքը:

---

[1] Նույն տեղում, էջ 77:

[2] Գարեգին Նժդեհ, Երկեր, հ. 1, Եր., 2006 թ., էջ 513:

[3] Գարեգին Նժդեհ, Հատընտիր, Եր., 2006 թ., էջ 662:

[4] Նույն տեղում, էջ 662:

Կատարյալ ներդաշնակություն հաստատության եւ մարդկանց միջև, հանրային իրավակարգի եւ ժողովրդի ոգեկառույցի միջեւ»[1]:

Այդ ներդաշնակությունն անհրաժեշտ է հասարակական կյանքի և պետական վարչակարգի կայունության համար, հակառակ դեպքում հեղափոխություններն անխուսափելի են: «Երբ ժողովրդի հոգին ավելի կուլտուրական է, քան իրավակարգը, պետական ռեժիմը փոխվում է բռնությամբ, հեղափոխությամբ: Երբ հակառակն է՝ պետության ղեկավարությունը անցնում է բախտախնդիրների ձեռքը, բռնակալների, որոնք օգտվելով զանգվածների հոգեկան կուրությունից, երկիրը դարձնում են իրենց կրքերի և անձնական շահերի շահաստան»[2]:

Այսպիսով՝ ռազմական և քաղաքական գործիչ, գաղափարական և կազմակերպական առաջնորդ, հայոց մեծերից Գարեգին Նժդեհն իր ուրույն ավանդն ունի հայոց անկախ պետականաշինության մեջ և իր առաջադիմական քաղաքական և իրավական մտքերով նպաստել է ժողովրդավարական, անկախ Լեռնահայաստանի և Հայաստանի Հանրապետության կայացմանը:

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ ГАРЕГИНА НЖДЕ

Алвард Алексанян
Доцент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ, кандидат юридических наук

В статье изучаются политико-правовые взгляды видного деятеля Армянского национально-освободительного движения Гарегина Нжде (Гарегин Тер-Арутюнян, 1886-1955), который посвятил всю свою деятельность национально-освободительной борьбе армянского народа, восстановлению армянской государственности и независимости Армении.

Гарегин Нжде оставил богатое наследие, отражающее его прогрессивные взгляды на государство, право, закон, патриотизм, нацию

[1] Նույն տեղում, էջ 663:

[2] Նույն տեղում, էջ 663:

и другие ценности. Предпочтительной формой правления, по мнению Гарегина Нжде, является парламентская республика с демократическим правопорядком, где все равны. Он критиковал те государства, которые в свое время считались демократическими, теоретически подчиняются воле общественности, а фактически служат нации в своих интересах. Он был против враждебности между народами: все нации равны и наделены суверенитетом, поскольку они принадлежат к одной человеческой семье.

Не существует «больших» и «маленьких» наций. Народы должны уважать друг друга. Гарегин Нжде придавал большое значение законам, которые являются зеркалом души общества, и считал, что для того, чтобы изменить и улучшить законы, необходимо сначала изменить людей.

Запав в душу людям, в их сознания и затем став их регулятором, закон становится мощной силой, защищающей людей, и устанавливает совершенную гармонию между людьми и их институтами, между законом и духом людей.

GAREGIN NZHDEH'S POLITICAL LEGAL VIEWS

Alvard Alexanyan
Docent at the YSU Chair of Theory and History of State and Law,
Candidate of Legal Sciences

Garegin Nzhdeh (Garegin Ter-Harutunian, 1886-1955), a prominent figure of the Armenian National Liberation Movement, dedicated his entire activity to the national liberation struggle of the Armenian people, the restoration of the Armenian statehood and the restoration of Armenia's independence. He has left a rich legacy of heritage that reflects his progressive views about the values of state, rights, law, patriotism, nation, and other values.The preferred form of government of Garegin Nzhdeh is the parliamentary republic, which has a democratic legal order and where everyone is equal.He had criticized those states that in his times considered themselves democratic, which, in theory, obeyed to the will of the public,but actually they were serving the nation to their interests.He was against the hostility between nations. All nations are equal and endowed with sovereignty as they belong to a single human

family.There are no "big" and "small" nations. Nations must respect one another. Garegin Nzhdeh gave a great importance to the laws. The laws are the mirror of the society's soul.In order to change and improve the laws, we must first change people. Getting into the people's soul, consciousness and then becoming their regulator, the law becomes a powerful force protecting people and establishing perfect harmony between people and their institutions, between the law and the spirit of the people.

Բանալի բառեր - *Գարեգին Նժդեհ, պետություն, օրենք, իրավունք, խորհրդարանական հանրապետություն, ժողովրդավարություն, ազգ:*
Ключевые слова: *Гарегин Нжде, государство, закон, право, парламентская республика, демократия, нация.*
Key words: Garegin Nzhdeh, state,rights, law, Parliamental Republic, democracy, nation.